

Kleczkowski, Antoni Stanisław

"Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781-1840",
Jadwiga Garbowska, [w:] "Prace
Muzeum Ziemi", Zesz. 42, 1993 :
[recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 39/1, 146-148

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



Jadwiga Garbowska: *Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781–1840*. W: „Prace Muzeum Ziemi” Zesz. 42, 1993 s. 5–112.

Poza *Wstępem*, *Zakończeniem* oraz aneksem źródłowym i indeksem nazwisk ponad półwiecze dziejów geologii na byłych kresach wschodnich Rzeczypospolitej Autorka ujęła w dziewięciu rozdziałach: I – *Główne kierunki rozwoju geologii europejskiej końca XVIII w. i pierwszego trzydziestolecia XIX w.*; II – *Mineralogia w ramach katedry historii naturalnej w Wilnie (1781–1803)*; III – *Nauki geologiczne w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim w latach 1803–1832. Wykładowcy, studenci*; IV – *Programy studiów geologicznych, podręczniki, zbiory mineralogiczne*; V – *Geologia w Gimnazjum i Liceum Krzemienieckim w latach 1805–1832*; VI – *Badania geologiczne w wileńskim ośrodku naukowym*; VII – *Wkład uczonych z Wilna i Krzemieńca w poznanie budowy geologicznej ziem litewsko-ruskich*; VIII – *Popularyzacja problematyki geologicznej*; IX – *Mineralogia w Cesarskiej Wileńskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej (1832–1840)*.

Z zestawienia tych tytułów wynika, że Autorkę interesowały trzy uczelnie: uniwersytet w Wilnie (Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego i Cesarski – zwany także Aleksandryjskim – Uniwersytet Wileński), szkoła w Krzemieńcu typu półwyższego (gimnazjum, później przekształcone w liceum) oraz wywodząca się z Wydziału Medycznego zlikwidowanego Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego – Akademia Medyko-Chirurgiczna.

Rozprawę poprzedza krótki zarys treści, który oddaje istotę pionierskich ustaleń Autorki. Dlatego pozwalam sobie na zacytowanie go w całości:

”Powstanie i rozwój pierwszego polskiego ośrodka dydaktyczno-badawczego w Wilnie przypadł na ważny etap w historii nauk przyrodniczych, okres wyodrębniania się z przyrodznawstwa geologii jako samodzielnej nauki oraz kształtowania się jej teoretycznych podstaw i specyficznych metod badawczych.

Prześlędzono warunki rozwoju geologii w Wileńskim Okręgu Szkolnym w latach 1781–1840, zanalizowano treść i zakres nauczania przedmiotu w Uniwersytecie Wileńskim, Liceum Krzemienieckim i Akademii Medyko-Chirurgicznej, omówiono treść podręczników mineralogii wydawanych wówczas w Wilnie, zbiory geologiczne, badania terenowe prowadzone przez przyrodników z tych ośrodków oraz popularyzację tematyki geologicznej w ówczesnej prasie.

Geologowie z Wilna i Krzemieńca byli neptunistami. Zorganizowali dydaktykę na dobrym europejskim poziomie uniwersyteckim. Realizowali program oparty na stosunkowo szybkiej recepcji nowoczesnych zdobyczy nauki, dając dobre wykształcenie merytoryczne. Zakres ich oddziaływania był znaczny: uczestniczyli w kształceniu kadry polskich przyrodników i nauczycieli, gromadzili i udostępniali zbiory geologiczne, opracowywali polskie podręczniki szkolne i uniwersyteckie, popularyzowali wiedzę geologiczną. Zaszłyli się świetnie przeprowadzoną akcją poznania ziem litewsko-ruskich pod względem fizjograficznym. Wyniki ich badań stworzyły podstawę do dalszych badań regionalnych, stratygraficznych i paleontologicznych” (s. 5).

Z przedstawionej treści wynika więc, że jest to rozprawa dotycząca szeroko rozumianej problematyki geologicznej, rozwijającej się w określonym tytulem odcinku chronologicznym, zarazem na znacznym obszarze zróżnicowanym pod względem

fizjograficznym. Autorka interesowała się postępowaniem europejskiej geologii oraz recepcją jej najnowszych osiągnięć w szkołach różnych typów, podległych władzom Szkoły Głównej i Uniwersytetu Wileńskiego.

Rozprawa – jak zaznaczono – ma charakter pionierski, jest bowiem oparta na nie wykorzystanych wcześniej źródłach archiwalnych, zwłaszcza z ośrodka wileńskiego. Przepuszczalnie można by uzyskać jeszcze rozszerzenie przedstawionego obrazu poprzez wykorzystanie archiwów Petersburga i Kijowa, a może i Moskwy. Z własnych kwerend wiem, że te bardzo trudno dostępne dotychczas zbiory, kryją wiele poloników ważnych dla historii geologii, nauczania w tej dziedzinie itp.

Konstrukcja pracy jest przejrzysta i konsekwentna. Dyskusji mogłoby podlegać tylko ewentualne przesunięcie rozdziału IX, dotyczącego lat 1832–1840 do chronologicznego ciągu wileńskiego, a więc po rozdziale III i ewentualne złączenie rozdziałów VI i VII o tematyce badawczej. Wszak oba ośrodki wniosły wspólnie wiele w poznanie geologiczne ziem litewsko-ruskich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Ponieważ Autorka wiele uwagi poświęciła nauczaniu i popularyzacji (która jest też formą nauczania) celowe byłoby choćby krótkie naświetlenie nie tylko rozwoju geologii europejskiej, ale także dydaktyki w tym zakresie i okresie. Na tym tle byłoby możliwe jeszcze lepsze naświetlenie wartości, które wniosły obie uczelnie w krzewienie wiedzy geologicznej. Na terenie Polski można by nawiązać do Akademii Krakowskiej, Uniwersytetu Warszawskiego, Akademii Górniczej w Kielcach. Ze względu na praktyczny charakter nauczania, ciekawe mogłyby się okazać także spojrzenia na szkoły górnicze (np. Freiberg, Schemnitz, Petersburg).

Pozostając przy tym zagadnieniu celowe wydawało się przedyskutowanie czasu trwania studiów, charakteru i treści nauczania, zwłaszcza wnoszenie do geologii wątków praktycznych z pokrewnego górnictwa, metalurgii itp.

Ośrodek wileński, podobnie jak krzemieniecki, pozostawał w omawianym okresie pod silnym wpływem myśli Komisji Edukacji Narodowej, w tym reformatorskich poczynań Kołłątaja. Wydaje się, że temu problemowi poświęcono jednak zbyt mało uwagi.

W nawiązaniu do stanu ówczesnego badań geologicznych pominięto schemat stratygraficzny Staszica i Puscha (porównaj tabele; na ten temat są informacje we wcześniejszym opracowaniu Autorki – pominięcie jest więc świadome). Ostatni z wymienionych, jako autor dzieł i map dotyczących obszarów bezpośrednio przylegających do penetrowanych z Wilna i Krzemieńca, zasługuje na większą porównawczą uwagę i to na podstawie dzieł nieco późniejszych niż cytowane (1829, 1830), a dotyczących geologii (1831–1833 – 1836) i paleontologii Polski. Nawiązuję do Puscha nie dlatego, iż sam zajmowałem się dokonaniem tego uczonego, ale ze względu na jego dzieło, będące pomostem między Europą a imperium rosyjskim. Zaś ziemie badane i opisywane przez nauczycieli z Wilna i Krzemieńca stanowiły przedłużenie terytorium penetrowanego przez Puscha, a więc – jakby to dzisiaj powiedziano – przez geologię integrowały się z Europą.

Zmagania się z treścią nauczania uniwersyteckiego dobrze zostały ujęte w monografii Anny Żeleńskiej-Chełkowskiej z 1966 r. pt. *Próby wprowadzenia nauk technicznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*. Dostrzegamy w tej rozprawie różne pokrewne do wileńskich zjawiska: trudności w pozyskiwaniu profesorów, częste zmiany personalne, łączność geologii i mineralogii z medycyną, fenomenalne nie-

kiedy osiągnięcia niektórych badaczy w bardzo krótkim czasie i w bardzo niesprzyjających warunkach, walka o fundusze i zbiory, personalne a nie merytoryczne spory profesorskie, miały miejsce także we wszechnicy krakowskiej w tych samych czasach. Pragnę też wskazać, że kontakty między ośrodkami naukowymi w dziedzinie geologii w Polsce były jeszcze szersze niż to wykazuje Autorka. Wszak np. Johann Ullmann, badający Litwę, był przez szereg lat dyrektorem Akademii Górniczej w Kielcach. Na wszystkie ośrodki naukowe geologiczne w Polsce w zakresie ówczesnej geognozji wpływała Akademia Górnicza we Freibergu poprzez Abrahama Gotfloba Wernera i jego uczniów. Gdybym opisywał dzieje obu szkół i dzieje myśli w nich rozwijanych, choćby w zakresie geologii, silniej wiązałbym je z historią polityczną. Uważam bowiem, że np. proces filaretów (1824 r.) zamyka też jakiś okres w kształceniu i wychowywaniu zarówno w Królestwie Polskim, jak i na Litwie.

Dyskusyjne uwagi, które czynię odnośnie rozprawy, inny sposób widzenia powiązań i akcentów, nie zmieniają jej pozytywnej oceny. Dzięki rozprawie Jadwigi Garbowskiej możemy znacznie lepiej niż dotychczas ocenić rolę i znaczenie dydaktyczne oraz naukowe ośrodka wileńskiego i krzemienieckiego dla rozwoju geologii i to głównie w zakresie nauczania i popularyzowania, a w dalszej kolejności także oryginalnych badań o charakterze poznawczym. Ośrodek wileński dał także podręczniki geologii w ilości i jakości, przewyższającej w tym czasie wszystko co zrobiono na obszarze ziem polskich. Dlatego ich analiza, dokonana starannie i z wielkim znanstwem przez Autorkę, stanowiły poważny krok naprzód w poznawaniu rozwoju polskiej myśli geologicznej. Wskazuje, że w warunkach skrajnie trudnych politycznie i społecznie edukacja staje się ważniejsza niż badania. Edukacja wpływała zresztą w wypadku obu ośrodków na rozwój późniejszych badań prowadzonych przez wychowanków obu szkół. Miała też niewątpliwie wpływ na sposób myślenia, ogólne wykształcenie, świadomość społeczną, między innymi przez działalność nauczycielską wychowanków. Recenzowana rozprawa w moim przekonaniu ma nawet szersze znaczenie niż to było w zamiarze Autorki (ograniczenie się do geologii). Jest ważna dla dziejów oświaty, wszak wówczas szeroko pojęte nauki geologiczne kształtowały światopogląd znacznie szerzej niż obecnie, a przez wskazania utylitarne dawały uniwersalne spojrzenie. Może geologia, w ówczesnym ujęciu, była jedną z sił nośnych idei pozytywistycznych, przebijających się zwłaszcza po powstaniu listopadowym przez romantyczną osłonę literacką. Niewątpliwie ustalenia Autorki pozwolą przyszłym badaczom na ocenę rozwoju geologii także i w tym procesie.

Rozprawa Jadwigi Garbowskiej o naukach geologicznych w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781–1840 ukryta została przed czytelnikami pod okładką – skądinąd znanego wydawnictwa ciągłego – „Prac Muzeum Ziemi”. O takim właśnie jej druku zdecydowały możliwości wydawnicze instytucji, z której ramienia Autorka prowadziła wieloletnie badania. Żałować należy, że nie stanowi ona druku samoistnego. Jako samodzielna monografia w większym stopniu przyczyniłaby się do popularyzacji dokonań uczelni, która odrodziła się w okresie międzywojennym i obecnie stara się ponownie wrócić na mapę ośrodków nauki polskiej.

Antoni Stanisław Kleczkowski
(Kraków)